

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

RAQAMLI AVLODDA AXLOQIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY FALSAFIY OMILLARI

Sariboyeva Shahnoza Xasanboyevna
University of Business and Science, o'qituvchi

Annotatsiya

Maqolada raqamli avlodda axloqiy dunyoqarashni shakllantirishning ijtimoiy omillari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. “Raqamli avlod” tushunchasining nazariy asoslari M. Prensky, L. Floridi va S. Turkle qarashlari orqali yoritilgan; axloqiy tarbiyaning klassik ijtimoiy mexanizmlari Forobiy va Yusuf Xos Hojib ta’limotlari asosida ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda axloqiy dunyoqarash shakllanishining oltita asosiy ijtimoiy omili — oila, ta’lim tizimi, tengdoshlar, raqamli muhit, milliy ma’naviy meros va davlat siyosati — aniqlanib, ularning an’anaviy hamda raqamli sharoitlardagi xususiyatlari qiyosiy tahlil etilgan. Muallif an’anaviy va raqamli omillarning uyg‘un sintezi yoshlarda komil shaxsni shakllantirishning samarali metodologik asosi bo‘lishini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: raqamli avlod, axloqiy dunyoqarash, ijtimoiylashuv, ijtimoiy omillar, raqamli muhit, infosfera, raqamli etika, milliy ma’naviy meros, komil inson, yoshlar siyosati.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЦИФРОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

Сарибоева Шахноза Хасанбоевна
University of Business and Science, преподаватель

Аннотация

В статье с социально-философской точки зрения проанализированы социальные факторы формирования нравственного мировоззрения цифрового поколения. Теоретические основы понятия «цифровое поколение» раскрыты на основе взглядов М. Пренски, Л. Флориди и Ш. Тёркл; классические механизмы нравственного воспитания рассмотрены на основе учений Аль-Фараби и Юсуфа Хас Хаджиба. В исследовании выявлены шесть основных социальных факторов формирования нравственного мировоззрения — семья, система образования, сверстники, цифровая среда, национальное духовное наследие и государственная политика, — а также проведён сравнительный анализ их особенностей в традиционных и цифровых условиях. Автор обосновывает, что гармоничный синтез традиционных и цифровых факторов является эффективной методологической основой формирования совершенной личности у молодёжи.

Ключевые слова: цифровое поколение, нравственное мировоззрение, социализация, социальные факторы, цифровая среда, инфосфера, цифровая этика, национальное духовное наследие, совершенная личность, молодёжная политика.

SOCIO-PHILOSOPHICAL FACTORS IN SHAPING THE MORAL WORLDVIEW OF THE DIGITAL GENERATION

Sariboyeva Shahnoza Xasanboyevna
University of Business and Science, Lecturer

Abstract

The article provides a socio-philosophical analysis of the social factors shaping the moral worldview of the digital generation. The theoretical foundations of the concept of the “digital generation” are examined through the views of M. Prensky, L. Floridi and S. Turkle, while the classical mechanisms of moral upbringing are considered through the teachings of al-Farabi and Yusuf Khass Hajib. The study identifies six main social factors of moral worldview formation — family, the education system, peers, the digital environment, national spiritual heritage, and state policy — and provides a comparative analysis of their features in traditional and digital settings. The author argues that the harmonious synthesis of traditional and digital factors constitutes an effective methodological basis for the formation of a morally accomplished personality among youth.

Keywords: digital generation, moral worldview, socialisation, social factors, digital environment, infosphere, digital ethics, national spiritual heritage, accomplished personality, youth policy.

Raqamli texnologiyalarning jadal taraqqiyoti hamda internet, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt kabi vositalarning kundalik hayotga chuqur kirib kelishi natijasida bugungi yoshlar — “raqamli avlod” deb atalmish ijtimoiy guruh — o'z axloqiy dunyoqarashini an'anaviy avlodlardan tubdan farqli ijtimoiy muhitda shakllantirmoqda. Mazkur jarayon ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarb tadqiqot mavzusiga aylangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston — 2030” strategiyasida har bir insonni, ayniqsa yosh avlodni komil shaxs sifatida tarbiyalash bosh ustuvor vazifa etib belgilangani axloqiy dunyoqarash shakllanishining ijtimoiy mexanizmlarini ilmiy o'rganish zarurligini yanada oshiradi. Raqamli muhit yoshlar uchun nafaqat axborot manbai, balki ijtimoiylashuvning yangi makoni — jamoa shakllantiruvchi, qadriyatlarni tarqatuvchi va xulq-atvor namunalarini namoyish etuvchi kuchli omildir. Bu sharoitda an'anaviy ijtimoiy institutlar — oila, maktab, jamoa — o'z ta'sirini saqlash bilan birga, ularning rolini raqamli muhit bilan uyg'unlashtirish masalasi yangidan ko'tariladi. Ayni paytda turli falsafiy va ijtimoiy nazariyalar raqamli avlod va uning axloqiy dunyoqarashi xususiyatlariga turlicha yondashadi; mavjud tadqiqotlar ko'pincha texnologik yoki psixologik aspektga e'tibor qaratib, masalaning ijtimoiy-falsafiy tahlilini yetarlicha rivojlantirmagan.

Maqolaning maqsadi — raqamli avlodda axloqiy dunyoqarashni shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy-falsafiy omillarni aniqlash, ularning o'zaro ta'siri va zamonaviy sharoitdagi transformatsiya xususiyatlarini ochib berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: “raqamli avlod” tushunchasini ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilish; axloqiy dunyoqarash shakllanishining asosiy ijtimoiy omillarini aniqlash; an'anaviy va raqamli sharoitlardagi ijtimoiylashuvni qiyoslash; milliy ma'naviy meros bilan zamonaviy ijtimoiy-falsafiy nazariyalar sintezini asoslash.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Raqamli avlod tushunchasini M. Prensky 2001-yildagi “Digital Natives, Digital Immigrants” maqolasida ilmiy aylanmaga kiritgan bo'lib, u shu davrdan boshlab axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitida tug'ilib o'sgan yoshlarning oldingi avlodlardan kognitiv hamda madaniy farqlanishini ko'rsatib berdi. Muallifning fikricha, mazkur avlod axborotni qabul qilish, qayta ishlash va munosabatlar qurish usullari bo'yicha “raqamli til”ning tabiiy egasi bo'lib, ta'lim hamda tarbiya tizimlari ushbu o'zgarishni inobatga olishi shart. Ushbu konseptsiya keyingi tadqiqotlarda ba'zi tortishuvga uchragan bo'lsa-da, raqamli muhitdagi ijtimoiylashuvga oid yangi nazariy paradigmaning shakllanishiga turtki bo'ldi.

Raqamli muhitning falsafiy mohiyatini L. Floridi “To'rtinchi inqilob” asarida tahlil qilib, Kopernik, Darwin va Freyd inqiloblaridan keyin inson o'z-o'zini anglashidagi to'rtinchi tub o'zgarish — axborot inqilobi haqidagi nazariyani ilgari surdi. Floridining fikricha, biz bugun “infosfera” deb atalmish muhitda yashaymiz, bu yerda offlayn va onlayn hayot o'rtasidagi chegaralar yo'qolib, shaxs “onlife” holatida bo'ladi. Bunday vaziyatda axloqiy mas'uliyat, shaxsiy hayot, identifikatsiya va inson qadr-qimmat kabi tushunchalar yangidan talqin qilinishi zarur. Raqamli muhitning ijtimoiy munosabatlarga ta'sirini S. Turkle “Suhbatni qaytarib olish” asarida tadqiq etgan. Muallif raqamli muloqotning yuzma-yuz suhbatni siqib chiqarayotganini ko'rsatib, bu jarayon empatiya, mas'uliyat va o'zaro tushunish kabi axloqiy ko'nikmalarning zaiflashuviga olib kelishini ta'kidlaydi. Turkle ta'biricha, raqamli avlodning ko'pchiligi bir vaqtning o'zida “yolg'iz va birga” holatida bo'lib, doimiy onlayn aloqadorlik chuqur ichki o'zlikni va boshqalar bilan haqiqiy yaqinlikni susaytiradi. Bu — raqamli avlodda axloqiy dunyoqarash shakllanishining muhim psixo-ijtimoiy kontekstidir.

Sharq falsafiy an'anasida axloqiy tarbiyaning ijtimoiy omillari chuqur tahlil qilingan. Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida shaxs axloqiy kamoloti bevosita uning yashayotgan jamiyatining tabiati bilan bog'liqligini, fazilatli jamiyat fazilatli fuqaroni shakllantirishi haqidagi g'oyani ilgari surgan. Forobiy nazariyasiga ko'ra, shaxsda axloqiy fazilatlar tug'ma emas, balki oila, ta'lim, jamoa va ma'naviy rahnamolik orqali shakllantiriladi. Bu yondashuv zamonaviy sotsiologiyaning ijtimoiylashuv (sotsializatsiya) nazariyasiga g'oyaviy yaqin bo'lib, raqamli muhit sharoitida ham o'z dolzarbligini saqlaydi. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asarida ham ijtimoiy omillarning axloqiy tarbiyadagi o'rni aniq ko'rsatilgan: adolat, aql, donishmandlik va qanoat — to'rt asosiy timsol orqali jamiyat tartibida har bir ijtimoiy institutning o'rni va vazifasi belgilangan. Mutafakkir hukmdor, maslahatgo'y, oila va jamoa birgalikda yosh avlodning axloqiy dunyoqarashini shakllantirishini, bu jarayonda ilm va xulqning yagona birlikda bo'lishi zarurligini ko'rsatib bergan.

O'zbekiston Respublikasida raqamlashtirishga oid davlat siyosati huquqiy jihatdan asoslangan. “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasida raqamli iqtisodiyot, ta'lim va davlat boshqaruvini raqamlashtirish strategik vazifa sifatida belgilangan. “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonun esa yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ma'naviy-axloqiy tarbiyalash hamda ularning ijtimoiy

himoyasini ta'minlash huquqiy asoslarini belgilab bergan. Bu hujjatlar raqamli muhit hamda yoshlar tarbiyasini umumiy davlat siyosati doirasida birlashtirish imkonini beradi. Tahlil qilingan nazariy yondashuvlar mazmunan bir-birini to'ldiradi: Prensky raqamli avlodning o'ziga xosligini qayd etgan, Floridi raqamli muhitning ontologik-axloqiy mohiyatini ochib bergan, Turkle esa uning ijtimoiy-psixologik oqibatlarini ko'rsatgan; ayni paytda Forobiy va Yusuf Xos Hojib axloqiy tarbiyaning umuminsoniy ijtimoiy mexanizmlarini falsafiy jihatdan asoslagan. Mazkur klassik hamda zamonaviy nazariyalarning sintezi raqamli avlodda axloqiy dunyoqarash shakllanishini bir yoqlama emas, balki yaxlit ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida tahlil qilishga imkon beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Adabiyotlar tahlili va ijtimoiy amaliyot kuzatuvlari asosida raqamli avlodda axloqiy dunyoqarashni shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy omillarni quyidagicha tasniflash mumkin: 1) oila — birlamchi ijtimoiylashuv muhiti; 2) ta'lim tizimi — institutsional tarbiya makoni; 3) tengdoshlar va submadaniyatlar — gorizontali ta'sir doirasi; 4) raqamli muhit va ommaviy axborot vositalari — yangi vositali makon; 5) milliy ma'naviy meros va madaniyat — qadriyat zamini; 6) davlat siyosati va huquqiy muhit — institutsional ramka. Mazkur omillarning an'anaviy va raqamli sharoitlardagi xususiyatlari quyidagi jadvalda umumlashtirilgan (1-jadvalga qarang).

1-jadval. An'anaviy va raqamli muhitda axloqiy dunyoqarash shakllantiruvchi ijtimoiy omillarning qiyosiy tavsifi

Ijtimoiy omil	An'anaviy muhitda	Raqamli muhitda
Oila	Birlamchi va kuchli ta'sir, yuzma-yuz munosabat, qadriyatlarning bevosita uzatilishi	E'tibor va vaqt uchun raqamli muhit bilan raqobat, vositachilangan munosabat
Ta'lim tizimi	Maktab va o'qituvchi markaziy rol, bilimning vertikal uzatilishi	Onlayn ta'lim, raqamli savodxonlik, mustaqil va tarmoqlangan bilim olish
Tengdoshlar va submadaniyat	Maktab, mahalla doirasidagi mahalliy guruhlar	Global onlayn jamoalar, virtual submadaniyatlar va influencerslar ta'siri
Axborot va madaniy muhit	Cheklangan, oila va davlat tomonidan tartibga solinadigan vositalar	Cheksiz oqim, algoritmik tavsiya, dezinformatsiya va madaniy aralashuv
Milliy ma'naviy meros	Oila va jamoa orqali tabiiy uzatish, an'anaviy tarbiya	Raqamli kontentda kam ifodalangan, qayta talqin va zamonaviy formatga ko'chirish zarurati
Davlat siyosati	Institutsional, asosan offlayn ta'lim va tarbiya tizimi	Raqamli huquq, kiberxavfsizlik va raqamli etika tartibga solishni talab qiladi

1-jadvaldan ko'rinadiki, raqamli muhit ijtimoiylashuv jarayonida sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqargan: an'anaviy omillarning ta'siri saqlanib qolgan bo'lsa-da, ular raqamli muhit bilan birgalikda yangi konfiguratsiyani tashkil etadi. Oila va maktabning roli yo'qolmagan, biroq endi ular bilan parallel ravishda — ko'pincha esa qarama-qarshilikda — onlayn jamoalar, influencerslar va algoritmik tavsiya tizimlari ham yoshlar dunyoqarashini shakllantirishda faol ishtirok etadi.

S. Turkle ko'rsatgan yuzma-yuz suhbatdan chekinish hodisasi raqamli avlodning empatiya va inson munosabati ko'nikmalarini zaiflashtirishi mumkin. Shu bilan birga, L. Floridi ta'kidlaganidek, "onlife" sharoitida axloqiy mas'uliyat tushunchasining o'zi yangi mazmunga ega bo'ladi — onlayn xulq-atvor uchun mas'uliyat, raqamli izlar, axborot etikasi va sun'iy intellekt bilan o'zaro ta'sir kabi yangi axloqiy muammolarni qamrab oladi. Bu masalalar yoshlar uchun yangi axloqiy kompetensiyalarni — raqamli savodxonlikni axloqiy mulohaza yuritish ko'nikmasi bilan birga rivojlantirishni — talab etadi.

Shu nuqtai nazardan, raqamli avlodda axloqiy dunyoqarashni shakllantirishda an'anaviy va zamonaviy omillarning uyg'un sintezi muhim ahamiyat kasb etadi. Forobiy va Yusuf Xos Hojib ta'limotlaridagi adolat, ilm va xulqning birligi g'oyasi raqamli muhitda ham o'z dolzarbligini saqlaydi: yosh shaxsda zamonaviy raqamli savodxonlik bilan bir qatorda mas'uliyat, halollik va vijdon kabi an'anaviy fazilatlarni shakllantirish zarur. Mazkur yondashuv "komil inson" idealini raqamli davrga moslab qayta talqin qilishni taqozo etadi.

O'zbekiston sharoitida bu jarayon davlat siyosati darajasida o'z aksini topgan. "Raqamli

O‘zbekiston — 2030” va “O‘zbekiston — 2030” strategiyalari hamda “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonun yoshlarning raqamli kompetensiyasini oshirish bilan birga ularning ma‘naviy-axloqiy tarbiyasini ta‘minlashni nazarda tutadi. Biroq amaliyotda mazkur siyosatning samaradorligi ko‘p jihatdan oila, maktab va jamoaning hamkorligi, raqamli muhitda axloqiy mazmunni shakllantirishga qaratilgan tizimli yondashuvga bog‘liqdir. Amaliy nuqtai nazardan, raqamli avlodda axloqiy dunyoqarashni shakllantirishning samarali modeli quyidagi tamoyillarga asoslanishi maqsadga muvofiq: a) an‘anaviy va raqamli omillarning uyg‘unligi (ikkalasi bir-birini istisno etmaydi, balki to‘ldiradi); b) yoshlarni axloqiy mulohaza yurituvchi sub‘ekt sifatida qabul qilish, ya‘ni tayyor qoidalarni majburlash o‘rniga vijdoniy mulohazani rivojlantirish; v) milliy ma‘naviy meros va umuminsoniy qadriyatlarining sintezi; g) raqamli savodxonlik bilan axloqiy savodxonlikning birga shakllantirilishi; d) oila, maktab, jamoa va davlatning muvofiqlashgan harakatlari.

Mazkur omillar orasida oilaning roli alohida e‘tiborga loyiqdir. Raqamli muhit sharoitida oila o‘zining birlamchi ijtimoiylashtiruvchi vazifasini saqlab qoladi, biroq uning shakli va mexanizmi sezilarli o‘zgarmocda: ota-onalar farzandlari bilan vaqt sarflashda gadgetlar va onlayn kontent bilan raqobatga kirishadi, an‘anaviy oilaviy suhbatlar qisqaradi, ota-bola munosabatlari ko‘p jihatdan vositachilangan tus oladi. Shu sababli oilada raqamli madaniyatni axloqiy mazmun bilan to‘ldirish, ota-onalarning o‘zlari uchun ham raqamli kompetensiyani oshirish dolzarb vazifaga aylanadi. Bu — Forobiy va Yusuf Xos Hojib ko‘rsatgan oilaviy tarbiyaning yaxlit rolga zamonaviy sharoitlarda yangi mazmun beradi va davlat siyosatining oilaviy yo‘nalishini kuchaytirishni taqozo etadi.

XULOSA. O‘tkazilgan tadqiqot quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi. Birinchidan, “raqamli avlod” tushunchasi ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sharoitida shakllangan yangi avlodni anglatib, uning axloqiy dunyoqarashi an‘anaviy avlodlardan tubdan farq qiluvchi ijtimoiy muhitda yaratiladi. Ikkinchidan, ushbu jarayonda oila, ta‘lim tizimi, tengdoshlar, raqamli muhit, milliy ma‘naviy meros va davlat siyosati o‘zaro ta‘sirida harakat qiluvchi asosiy ijtimoiy omillarni tashkil etadi. Uchinchidan, raqamli muhit an‘anaviy omillarni siqib chiqarmaydi, balki ular bilan yangi konfiguratsiya hosil qiladi va bu axloqiy tarbiyaning yangilangan modelini ishlab chiqishni taqozo etadi. To‘rtinchidan, milliy ma‘naviy meros bilan zamonaviy ijtimoiy-falsafiy nazariyalarning sintezi raqamli avlodda komil shaxsni shakllantirishning samarali metodologik asosi bo‘la oladi. Tahlil natijalariga asoslanib quyidagi takliflar ilgari suriladi: 1) ta‘lim va tarbiya tizimida raqamli savodxonlik bilan axloqiy savodxonlikni uyg‘unlashtirgan kompleks dasturlarni ishlab chiqish; 2) oila, maktab, jamoa va davlatning yoshlarni tarbiyalashdagi muvofiqlashgan ishtirokini ta‘minlash mexanizmlarini takomillashtirish; 3) raqamli muhitda axloqiy mazmunni shakllantirishga qaratilgan media-kontent hamda ta‘lim resurslarini yaratishni rag‘batlantirish; 4) raqamli avlodda axloqiy dunyoqarash shakllanishining empirik o‘lchovlari bo‘yicha kompleks sotsiologik tadqiqotlar olib borish. Mazkur takliflar yoshlarning komil shaxs sifatida shakllanishi va barqaror jamiyat barpo etishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi. – Hujjat raqami 06600413.
2. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. Part 1 // On the Horizon. – 2001. – Vol. 9. – No. 5. – P. 1–6. – DOI: 10.1108/10748120110424816.
3. Floridi L. The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 248 p.
4. Turkle S. Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age. – New York: Penguin Press, 2015. – 448 p.
5. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri / tarj. A. Irisov, M. Mahmudov, U. Otajon. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 320 b.
6. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig (Saodatga boshlovchi bilim) / tarj. A. Parda. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 556 b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi. – Hujjat raqami 5030957.
8. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-406-son, 2016-yil 14-sentyabr // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi. – Hujjat raqami 3026246.
9. MacIntyre A. After Virtue: A Study in Moral Theory. – London: Duckworth, 1981. – 252 p.